

Sto let od narození Jana Szczepańskiego

Obávám se, že jméno Jana Szczepańskiego většine dnešních českých sociálních vědců nic neřekne. Je to chyba a současně nelichotivé svědectví o stavu naší akademické obce. I kdyby Szczepański už neměl vůbec žádný odborný význam, což si rozhodně nemyslím, nepochybně patří mezi nejvýznamnější polské sociology uplynulého století a jeho vliv na obnovenou českou sociologii v šedesátých letech byl zcela zásadní.

Szczepański se narodil 14. září 1913 v tehdy ještě rakousko-uherské Ustroňi, v selské rodině, která byla dvojitou minoritou. Ve většinově katolické společnosti se hlásila k evangelictví a současně patřila mezi „šlonzáky“, cizorodě vnímané jak německým a českým, tak také polským etnikem – a jejich národními buditeli. I když tato část českého Slezska po první světové válce připadla Polsku (definitivně v roce 1920), jazykově a etnicky nevyhranění šlonzáci se v něm rozhodně necítili být „doma“, obzvlášť když se hlásili k luterské konfesi. Szczepański si z tohoto marginálního postavení učinil výhodu, díky němu získal výjimečný pozorovací a sociálněkritický talent, takže polskou společnost mohl nahlížet zároveň zevnitř i jako vnější pozorovatel. Jeho kultivaci jistě napomohlo i studium filosofie a sociologie u ikony tehdejší polské sociologie, Floriana Znanieckého v Poznani (doktorát obhájil v roce 1939).

Další Szczepańskiego osudy byly pro středoevropského intelektuála 20. století příznačné. Jako Polák byl v období nacistické hegemonie určen k likvidaci, nasazen na nucené práce v Rakousku. Protože se mu válku podařilo přežít, vrátil se k vědě a v roce 1949 se v Lodži habilitoval. Jenže to už byli

u moci komunisté, kteří sociologii považovali za „buržoazní pavědu“, již chtěli učinit přítrž. Szczepański se proto musel věnovat filosofii a jiným společenským vědám, marxismus však nepřijal jinak než čistě deklarativně – a i to jen na chvíli. Na univerzitě proto směl zůstat, získal profesuru (1951 mimořádnou, 1963 řádnou) a stal se dokonce jejím rektorem (1952–56). Komunistické tažení proti sociologii v Polsku navíc trvalo mnohem kratší dobu než kdekoli jinde, takže Szczepański v roce 1957 spoluzakládal filosofický a sociologický ústav polské Akademie věd a stal se – zpočátku spolu s manželi Ossowskými a několika dalšími – skutečným nestorem obnovené polské sociologie. Na rozdíl od mladých marxistů (Z. Bauman, M. Hirszoviczová, J. Wiatr aj.) přitom rozhodně nepodnikal pokusy o vytvoření nějaké marxistické sociologie, nýbrž snažil se vrátit polskou sociologii do společnosti standardní západní vědy.

Szczepańskiego snažení bylo úspěšné, i když je třeba připustit, že pro tehdejší světovou akademickou obec byli zajímavější právě stoupenci marxistické sociologie (z nichž se ovšem mnohdy vyklubali „revizionisté“). V letech 1966–70 byl předsedou Mezinárodní sociologické společnosti a současně vydal několik knih zásadního významu: učebnici dějin sociologie *Sociologie: rozvoj problematiky a metod* (1961, slovensky 1967), nástin předmětu sociologie *Základní sociologické pojmy* (1963, česky 1966) a populární přiblížení jejich výzkumných témat *Spektrum společnosti* (1965, česky 1968). *Základní sociologické pojmy* přitom vyšly v bezmála deseti jazycích a dosáhly celkového nákladu půldruhého milionu výtisků, což z nich dělá jeden z největších sociologických bestsellerů všech dob. Spolupůsobil tu hlad po poznání ve východním bloku donedávna zakázaném,

bez autorovy skvělé akribie a současně schopnosti přístupného výkladu by se to však jistě neobešlo. Právě z této a dalších Szczepańskiego knih se ostatně učili amatérští zájemci o sociologii v tehdejších Československu, z nichž se záhy stali vynikající sociologové: domácí oborová tradice jim byla vzdálená a nedostupná, stejně jako (alespoň zpočátku) přímé kontakty s dobovou západní vědou.

Konstitutivní význam Jana Szczepańskiego pro českou sociologii (připomeňme, že se v roce 1966 zúčastnil konference ve Špindlerově Mlýně a o rok později předsedal československo-polské konferenci ve Smolenicích), dotvrzený v květnu 1969 udělením čestného doktorátu brněnské univerzity, skončil stejně rychle jako začal. S nástupem tzv. normalizace ustaly jakékoli oficiální kontakty, polská sociologie začala být považována za nebezpečné „hnízdlo revizionismu“ – vzhledem ke Szczepańskému poněkud neoprávněně, protože jako nemarxistický sociolog byl ve skutečnosti ještě něčím horším. A to přesto, že současně ve spřátelené lidovědemokratické zemi dosáhl nejvyšších akademických i politických met. V letech 1968–76 byl ředitelem filosoficko-sociologického ústavu a 1969–80 viceprezidentem polské Akademie věd, zároveň byl 1972–85 poslancem Sejmu (poprvé poslanceval již v letech 1957–61). Do „pravověrného“ Československa ovšem nemohl a jeho pozdější díla (*Úvahy o Republice* z roku 1971, o deset let mladší *Spotřeba a rozvoj člověka* a především monografie *O individualitě* z roku 1988) zde měla nulovou odezvu. Na Szczepańskiego se tak rychle zapomnělo, ačkoli obnovu české sociologie v šedesátých letech si bez přispění jeho děl lze sotva představit, i když byl spíš prvním iniciátorem, než vzorem hodným napodobování (ke skutečné

spolupráci na výzkumech inteligence či sociální stratifikace, jimž se tehdy věnoval, již totiž nedošlo). Szczepański zemřel ve Varšavě 16. května 2004 – v Polsku uznáván jako jeden z nejvýznamnějších sociálních vědců (roku 1998 obdržel druhé nejvyšší státní vyznamenání), v České republice prakticky zapomenut (nekrologem na něj vzpomněl jen znalec polské sociologie Jan Sedláček).

Zatímco v šedesátých a sedmdesátých letech Szczepański přes všechny úspěchy představoval spíše doživající proud meziválečné sociologické esejistiky, jehož význam v kontextu dobového akademického mainstreamu upadal, právě tato „selská tvrdohlavost“ zajistila jeho dílu životnost dodnes. Vedle řady dnes již spíše antikvovaných (i když rozhodně nikoli nezajímavých) akademických děl totiž napsal několik stovek vynikajících esejů, jimž nelze upřít hloubku a dlouhodobou platnost. Ať již jde o kulturněhistorické miniatury z rodného Těšinska, nebo o obecnější zamyšlení nad fungováním polské společnosti ve 20. století, k poznání reálného sociálního provozu přispěly mnohem víc než velká část sociální vědy v úzkém smyslu. Analogie se Simmelem je vskutku na místě a týká se ostatně i významu obou velkých intelektuálů pro vývoj sociální vědy ve 20. století. Jestliže se tedy dnes i u nás v záplavě nejnovější americké produkce alespoň občas vracíme k Simmelovi (mnohem méně často, než by si skutečně zasloužil), nezapomínejme přitom ani na Szczepańskiego, jehož blízkost českému prostředí činí ještě mnohem zajímavějším.

Nebudou-li sociální vědy dbát o své klasiky, nebudou-li je (kriticky) číst a revidovat jejich tázání, budou odsouzeny k povrchnosti a po právu ztratí význam ještě rychleji, než na ně stačily zapomenout!

Zdeněk R. Nešpor